

TARIXIY QO'LYOZMALARNI SAQLANISH USULLARI

S.F. Abdulloeva

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Samarqand.

B.I. Turaeva

O'zRFA Mikrobiologiya instituti, Toshkent.

e-mail: abdullayevasarvinoz63@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18474018>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda qo'lyozmalarni saqlash va asosiy tadqiqot yo'nalishlari o'rganildi. Qo'lyozmalarni saqlash jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi atrof-muhit omillari, biologik zararlanishlar va noto'g'ri saqlash sharoitlari asosiy muammolar sifatida ko'rsatib o'tildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda tarixiy qo'lyozmalarni saqlash masalasiga bo'lgan ilmiy e'tibor sezilarli darajada oshgan. Tadqiqotlarda an'anaviy konservatsiya usullari bilan bir qatorda raqamlashtirish, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar keng muhokama qilinmoqda.

Kalit so'zlar: qo'lyozma, saqlash, konservatsiya, omillar, biologik zararlanish.

Kirish. Madaniyat millatning o'ziga xosligi va ijodkorligining asosini tashkil qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat tashkiloti (YuNESKO) hisobotida madaniyat sanoati global iqtisodiyotga katta hissa qo'shgani, bu esa global yalpi ichki mahsulotning katta qismini tashkil etgani haqida ma'lumot beradi[1]. Madaniy meros ushbu sektorning bir qismini tashkil etsa-da, uni saqlash strategiyalari uning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini hisobga olgan holda juda muhimdir.

Tarixiy qo'lyozmalar xalqning madaniy, ilmiy va ma'naviy merosini o'zida mujassam etgan noyob manbalar hisoblanadi. Ular orqali o'tmish jamiyatining dunyoqarashi, ilmiy qarashlari, diniy va falsafiy tafakkuri haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin [2]. Shu bois tarixiy qo'lyozmalarni saqlash va ularni kelajak avlodlarga yetkazish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri sanaladi [3].

Qadim zamonlardan beri insoniyat o'z fikrlari, bilimlari va tajribalarini kelajak avlodlarga yetkazishning son-sanoqsiz usullarini izlab kelgan. Ushbu madaniy sa'y-harakatlar tufayli ko'plab tarixiy hujjatlar, asosan yozma asarlar, bugungi kungacha saqlanib qolgan [4]. Ushbu saqlanib qolgan asarlarni saqlab qolish va ularni kelajak avlodlarga yetkazish tabiatni muhofaza qilish fanining asosini tashkil etadi.

Tarixiy kitoblar va hujjatlar, nodir qo'lyozmalarga ular saqlanadigan atrof-muhit sharoitlari jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Qo'lyozmalar mavjud binolardagi ekologik muammolar kolleksiyalarga jiddiy zarar yetkazishi mumkin [5]. Ishlar, omborxonalar va bino bir butun sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Bu shartlarning barchasi hisobga olinganda, harorat va namlik darajasi eng muhim muammolar qatoriga kiradi. Noto'g'ri harorat va nisbiy namlik (NH) kitoblar va hujjatlarga jiddiy zarar yetkazishi mumkin [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Konservatsiya- madaniy obyektini asl qiymatini saqlab qolgan holda saqlashga, buzilish sabablarini aniqlashga va eng mos konservatsiya usulini aniqlash va qo'llashga qaratilgan.

Konservatsiya ikki toifaga bo'linadi: "passiv konservatsiya (profilaktik konservatsiya)" va "faol konservatsiya". Passiv (profilaktik) konservatsiyada obyektga to'g'ridan-to'g'ri aralashuv bo'lmaydi va atrof-muhit sharoitlarini moslashtirish orqali doimiy himoya ta'minlanadi. Profilaktik konservatsiyada artefaktlarning buzilish ehtimoli oddiy aralashuvlar bilan kamaytirilishi mumkin.

Shunday qilib, ham xarajatlar, ham mehnatni tejashga erishish mumkin. Boshqa tomondan, faol konservatsiya to'g'ridan-to'g'ri aralashuvni talab qiladigan artefaktlarda an'anaviy usullar bilan birgalikda ilmiy tadqiqotlar orqali mos ravishda tasdiqlangan usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi.

Qog'oz tsellyuloza parchalanishi kabi kimyoviy parchalanish reaksiyalariga uchraydi. Bu reaksiyalarning tezligi harorat va namlik darajasiga bog'liq. Kutubxona va arxiv materiallari gigroskopik, oson singdiriladi va namlikni osonlikcha chiqaradi. Harorat va nisbiy namlikning kundalik va mavsumiy o'zgarishi artefaktlarda jismoniy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

O'lchamlarning jismoniy o'zgarishi artefaktlarning yaxlitligini yo'qotishiga olib keladi va ularning mo'rtligini oshiradi. Bundan tashqari, nam va issiq sharoitlarda faolligi oshib boradigan hasharotlar, zamburug'lar va bakteriyalar keltirib chiqaradigan biologik digradatsiyaga uchrash keng tarqalgan. Qog'oz parchalanishiga olib keladigan barcha bu ichki va tashqi omillar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.**Qog'ozning degradatsiyasida rol o'ynaydigan biotik va abiotik omillar**

Abiotik omillar			
Atrof-muhit	Foydalanish	Tabiiy ofatlar	Amaliyotlar
Harorat, nisbiy namlik o'zgarishi, yorug'lik, ionlashtiruvchi nurlanish, chang, kimyoviy va biologik ifloslanish.	Mexanik shikastlanish, noto'g'ri ishlatish	Yong'in, suv toshqini, zilzila	Noto'g'ri mahsulotlar va materiallar, noto'g'ri saqlash tartiblari va usullari.
Biotik omillar			
Materiallarning o'zgaruvchanligi;	Qog'ozning ifloslanishi;	Bosma ommaviy axborot vositalari.	
Pulpa va qog'oz ishlab chiqarish jarayonlarining evolyutsiyasi, yopishtiruvchi qo'llanmalar va qoplama materiallari, plomba moddalari.	Tsellyulozasiz materiallar, oksidlovchi birikmalar, metallar, kislotali tuzlar	Metall-organik siyohlar, metall pigmentlar, kislotali muhit, bosma moylar.	

Tashqi havodagi chang zarralari regulyatsiya qilish yoki tashrif buyuruvchilar orqali saqlash joylariga olib kirilishi mumkin. Ushbu chang zarralari tomonidan olib ketiladigan mikroorganizmlar bino ichidagi tarixiy buyumlar yuzasida ko'payishi va ko'payishi, shuningdek, ichki havo ifloslanishiga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun, artefaktlar saqlanadigan va namoyish etiladigan muhitni har tomonlama nazorat qilish mikrobiologik xavflarni kamaytirish uchun juda muhimdir. Tabiatni muhofaza qilish fani bizga biologik buzilishga olib keladigan jarayonlarni tushunishga yordam beradi va oxir-oqibat yangi tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan amaliyotlarni ishlab chiqadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO. *Re|Shaping Policies for Creativity: Addressing Culture as a Global Public Good*. 2022. UNESCO, Paris.
2. Mappaselleng, N. S., Samsuduha, St., & Abdul Karim, B. (2022). *Manuscript as a Source of Cultural and Spiritual Inspiration: Messages of Culture and Spirituality in the Tulkiyamat Manuscript*. Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Atlantis Press.
3. Kumar P., Arsalan M., Razi M. *Preservation and Conservation Techniques of Manuscripts: A Bibliometrics Study* // Journal of Advancements in Library Sciences. – 2025. – T. 12. – № 1. – B. 39–50.
4. Troiano, F., Polo, A., Villa, F. and Cappitelli, F., 2014, Assessing the microbiological risk to stored sixteenth century parchment manuscripts: a holistic approach based on molecular and environmental studies, *Biofouling*, 30(3), 299-311.
5. Şahin, C. D., Çoşkun, T., Durmuş Arsan, Z., & Gökçen Akkurt, G. (2017). *Investigation of indoor microclimate of historic libraries for preventive conservation of manuscripts: Case Study: Tire Necip Paşa Library, İzmir-Turkey*. *Sustainable Cities and Society*, 30, 66–78. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2016.11.002>
6. Wikipedia contributors. (2025, March 10). *Agents of deterioration*. In *Wikipedia*. Retrieved February 2, 2026, from https://en.wikipedia.org/wiki/Agents_of_deterioration